

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2026.2.6>
УДК 811.161.2'373:81'374

Оксана Тищенко

Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-5709-1252>
tom-73@ukr.net

Владислав Тищенко

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01054, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-2449-4722>
v.v.tyshchenko@udu.edu.ua

ЛОГОПЕДІЯ VS ЛОГОПЕ́ДІЯ: ГАРМОНІЗУВАННЯ УЗУСУ ТА КОДИФІКАЦІЇ В АКТИВНОМУ СЛОВНИКУ

Актуальність статті зумовлена потребою сучасної української лексикографії гармонізувати узус і кодифікацію, особливо в акцентологічному аспекті, що є маркером мовної культури і національної ідентичності. У контексті створення «Активного словника української мови» (АСУМ) постає питання стабілізування наголосу в термінах, де є коливання між живою мовою і кодифікаційною інерцією. *Проблема* полягає в суперечності між кодифікованою нормою (*логопедія*) та питомою узусною формою (*логопедія*), яка десятиліттями функціонує в професійному дискурсі. *Предмет* дослідження — акцентуаційна норма терміна *логопедія* в українській мові та її еволюція в лексикографічних джерелах і мовному узусі. *Мета* — обґрунтувати доцільність закріплення узусної форми *логопедія* як єдиної нормативної (зокрема в АСУМ). *Методи*: структурний аналіз, акцентологічний опис, порівняння лексикографічних джерел, історико-етимологічний та соціолінгвістичний аналіз. *Уперше* запропоновано комплексне пояснення зміни наголосу вузьковживаного терміна як результату взаємодії мовних і позамовних чинників: соціально-політичних (гоніння на педологію), історичних (шлях терміна в українській та російській лексикографії), акцентологічних (тенденція до парокситонези у словах грецького походження).

Головний результат: доведено, що закріплення наголосу на другому від кінця складі (*логопедія*) відповідає узусній традиції, тенденціям української акцентуації та принципу гармонізації норми з реальним уживанням. Такий підхід унеможливує повернення застарілої, непитомої форми (*логопедія*), яка суперечить сучасним мовним процесам, оскільки баланс між реальним уживанням і традицією — сталий принцип української лексикографії. *Перспективи*: розроблення критеріїв для стабілізації акцентуаційних норм у словниках активного типу, дальше дослідження коливань наголосу в термінах грецького походження і формування рекомендаційної зони для сучасної лексикографії з погляду подолання неактуальної кодифікаційної інерції.

Ключові слова: узус; кодифікаційна інерція; акцентуаційна норма; українська лексикографія; активний словник української мови (АСУМ); мовна ідентичність; логопедія.

Вступ. Наголос в українській мові — це не лише фонетичний елемент, а й важливий маркер мовної культури та ідентичності. Він виконує функцію розрізнення значень, формує ритмічну структуру слова та відображає історичні й типологічні особливості мови. Водночас наголос є однією з найваріативніших норм, що часто коливається між узусом і кодифікацією.

Узус (від лат. *Usus* — уживання) — це реальне мовне використання, жива практика носіїв мови. Узус відображає динаміку мовних процесів і часто випереджає кодифіковані норми. Кодифікація, навпаки, прагне стабільності: вона закріплює певні варіанти як нормативні в словниках та граматиках.

Проте між узусом і кодифікацією часто виникає конфлікт, а надто в акцентології, де традиційні моделі наголошування можуть не збігатися із сучасною мовною практикою — або ж мова повертається до питомих моделей усупереч некоректній, хоч і зафіксованій, нормі.

Словники — основний інструмент кодифікації. Вони не лише відбивають норму, а й впливають на її формування. Історія української лексикографії засвідчує, що укладачі словників часто стояли перед вибором: зберегти усталену традицію чи відобразити живий мовний розвиток. Незмінний напрям Грінченківських читань¹ — творча спадщина Бориса Дмитровича Грінченка: її повернення,

¹ Щорічна наукова конференція, яку організовує Київський університет імені Бориса Грінченка (КНУГ) та інші установи. Захід присвячено актуальним проблемам літературознавства,

педагогіки та культури тощо й зосереджено навколо постаті видатного українського діяча Бориса Грінченка.

переосмислення — не втрачає актуальності. Борис Дмитрович — ключова постать української лексикографії кінця XIX — початку XX століття. Його «Словарь української мови» (1907–1909), як відомо, став першим масштабним кодифікаційним проєктом, що прагнув поєднати узус (живу народну мову) з літературною нормою. Він часто фіксував поширені варіанти, демонстрував гнучкість норми: у словнику трапляються подвійні наголоси або паралельні форми (*пáні, наkáзній* та ін.), що свідчить про його прагнення не заморозувати мову, а відбити її розвиток. Так Б. Д. Грінченко прагнув гармонізувати узус і літературну норму. Цей підхід на часі й сьогодні: норма, зокрема акцентуаційна, має бути не лише кодифікованою, а й життєздатною. І сьогодні ми знову стоїмо перед аналогічним викликом.

Узусні тенденції, зокрема в термінах грецького походження, демонструють зміщення наголосу до передостаннього складу (*парокситоне́за*), що суперечить кодифікаційній інерції, закріпленій у багатьох словниках. Саме тому питання гармонізації узусу та кодифікації в акцентологічному аспекті набуває особливої ваги для сучасної української лексикографії. Цій проблемі надаємо істотної ваги в новому словнику української мови активного типу (АСУМ²). Ключовий принцип лексикографування мови в АСУМ — подати *активність* мовної одиниці чи явища. Активне слово — це слово, активне в певному значенні, з певним наголосом, у певних синтагматичних та парадигматичних зв'язках. А отже, авторський колектив АСУМ ретельно переглядає кодифіковані в базових словниках норми, верифікує їх відповідно до сьогодення. За потреби — коригує вже усталені кодифікаційні зразки, як-от послідовність подання значень, варіантність граматичних чи акцентуаційних норм. Чи справді найактуальнішим сьогодні значенням слова *арена* є «посипаний піском майданчик, де відбувалися бої гладіаторів» (СУМ-11, СУМ-20), а не «галузь, поле діяльності» (як-от *міжнародна арена*); чи варто перетягувати зі словника до словника варіативні наголоси *áншлюс* (Орф, СУМ-20) і *анишлю́с* (СІС, УТС), *апарта́менти* (СУМ-20, СУМ-11, Орф) і *апартаме́нти* (Орф, УТС), коли сьогодні чуємо й вимовляємо головню *аншлю́с, апартаме́нти*. Звісно, не варто, як уже давно немає сенсу фіксувати в сучасних нормативних словниках застаріле *да́ліпан* чи *туліпа́н*, а лише *тюльпа́н*.

Відзначимо, що АСУМ — це праця дескриптивно-прескриптивного типу, у якій представлено стале ядро, а також активну лексику й фразеологію української мови XXI століття. Укладання реєстру (лексичних одиниць і ССС), подання нормативних

і рекомендованих граматичних та фонетичних форм, стилістичне маркування слів і окреслення сфер їх уживання, розкриття значень та їхніх смислових відтінків у літературному мовленні ґрунтуються на трьох напрямках: сучасній мовній практиці; традиції літературної мови від XIX до 20-х років XXI століття; перспективі відновлення питомого стрижня українського слововживання. Ілюстративний матеріал відображає реальне функціонування одиниць у мові, їхню типову лексичну й синтаксичну сполучуваність, а також найхарактерніші ситуації використання реєстрової одиниці в певній формі та значенні. Дослідники наголошують, що в словниках активного типу об'єктом опису є жива мова як засіб людського спілкування, а в українській лексикографії активний підхід до укладання словників послідовно враховували протягом останніх двох століть — від перших словникових напрацювань кінця XVIII — початку XIX століття до найповнішої лексикографічної праці початку XX століття — тлумачно-перекладного *Словаря української мови* за редакцією Б. Д. Грінченка. Активний словник покликаний не лише тлумачити слова, а й сприяти їхньому активному використанню, поєднуючи системний (лексичний і словотвірно-системний) принцип подання матеріалу з розгорнутими узусними характеристиками — граматичною, стилістичною, сполучувальною та іншими.

Поняття активності застосовуємо не лише до слова та лексики загалом (частовживаної, актуальної, зрозумілої), а й до окремих компонентів семантичної структури лексеми — її значень і підзначень, а також до формальних реалізацій одиниці (зокрема до варіантів акцентуації). Критеріями віднесення лексики до активної вважаємо частотність, актуальність і різностильовість (широту функціонування), адже такі одиниці репрезентують сучасний стан мови та відбивають культурні, соціальні й технічні реалії в різних стилях; зрозумілість, тобто наявність слова серед базових елементів повсякденної (наївної), національно (культурно) зумовленої картини світу; продуктивність (функціональний потенціал), оскільки активні слова служать підґрунтям дериваційних процесів і характеризуються сукупністю парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних (дериваційних і асоціативних) параметрів. У прескриптивному вимірі додатково враховуємо відповідність одиниці внутрішнім законам розвитку української мови (у площині номінації, предикації та оцінювання), її типологічним рисам і питомим моделям називання й висловлення, зокрема з метою усунення кальок, добору відповідників до запозичень, відновлення питомих назв та їхньої

² Активний словник української мови (АСУМ) — робоча назва нової лексикографічної праці колективу відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України — результату виконання планової теми «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови», якою керує завідувач

відділу д. філол. н., проф. Є. А. Карпіловська. Засади укладання АСУМ випрацьовано під час колективного обговорення за участю всіх виконавців теми (Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Л. В. Мовчун, З. Г. Козирева, І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко, А. А. Таран, О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопченко, Л. І. Дідун, Ю. О. Цигвінцева, О. А. Ватаманюк).

семантики. Опрацьовуючи лексему для АСУМ, ці критерії застосовуємо комплексно й динамічно, зважаючи на відносну вагомість кожного з них.

Узгодження живої мови та словникової кодифікації є принципово важливим не лише як питання нормативної коректності, а як умова функціональної дієздатності мовної норми. Коли словники системно ігнорують узус або фіксують варіанти, що втратили реальну комунікативну силу, норма перестає виконувати свою регулятивну функцію і перетворюється на «неживий» припис, відірваний від мовної поведінки спільноти. Такий розрив підважує довіру до лексикографічних джерел, зумовлює ситуативне самонормування і, зрештою, призводить до розхитування стандарту. Узгодження ж узусу та кодифікації дає змогу зберегти баланс між стабільністю та розвитком: словник у цьому разі не лише фіксує реальний стан розвитку мови, а є інструментом осмисленої мовної політики. Як відомо, мовна політика враховує соціальну, фахову та культурну динаміку. Особливо вагомим це є в акцентології, де наголос безпосередньо пов'язаний з мовною ідентичністю, освітніми практиками та фаховою комунікацією. Кодифікована, але нежиттєздатна норма наголошування не лише не приживається, а й породжує штучні конфлікти між формальною нормою і природною мовою. Тому гармонізування словників із живою мовою — це не поступка варіативності, а спосіб забезпечити спадкоємність, прозорість і соціальну належність мовної норми в умовах сучасної динамічної мовної ситуації.

Важливо наголосити, що неузгодженість між узусом і кодифікацією в акцентології має не лише суто мовний, а й виразний соціокультурний та освітній вимір. Наголос як елемент усного мовлення безпосередньо залучений до механізмів мовної соціалізації: його засвоюють у родинному, професійному та медійному середовищах значно раніше, ніж мовці звертаються до словників та увідповіднюють власну картину світу з лексикографічною. Унаслідок цього кодифіковану норму, яка суперечить ustalеній практиці, часто сприймають не як орієнтир, а як штучне обмеження, що не має достатнього авторитету в мовній спільноті. А надто гостро це виявляється у фахових середовищах, де мовна одиниця функціонує регулярно, формуючи власну внутрішню норму.

У такому контексті словник постає не лише як описовий або приписовий кодекс, а як авторитет, що узаконює мовний стандарт. Саме завдяки словникам мовна практика отримує (або не отримує) статусу нормативної — а це зумовлює дальші шляхи розвитку мови. Якщо словник ігнорує стабільний узус, залишаючись інертним, він фактично надає йому статусу ненормативного, попри його реальну значущість. Натомість урахування

узусних тенденцій — за умови їх відповідності внутрішнім законам мови — дає змогу не лише оновити норму, а й піднести її дієвість у мовній практиці. Ми свідомі того, що сучасна лексикографія дедалі частіше переосмислює власну роль: від фіксації завершеного стану мови до моделювання динамічної норми, здатної реагувати на зміни в комунікативних потребах суспільства. Акцентологія в цьому процесі є показовим середовищем, оскільки саме тут виразно перетинаються традиція, узус і кодифікаційна інерція.

Наголошуємо, що гармонізування норм наголосу в словниках активного типу постає не як поступка варіативності, а як науково вмотивований крок до формування життєздатної, соціально легітимної та системно узгодженої мовної норми.

Тож АСУМ — це arena битви узусної норми та кодифікаційної інерції.

Одним з епіцентрів такої битви, імовірно, стане *логопедія* проти *логопедії*. У фаховому середовищі педагогів ця дискусія між узусом і кодифікацією розгорнулася не так давно. Тривалий час, десятиліттями, активною і єдиною нормою в живому мовленні, у комунікації науковців і логопедів-практиків побутовував наголос на передостанньому складі — *логопедія*. Однак зі зростанням уваги до нормативності фахової української мови та зверненням до кодифікаційних праць з'ясувалося, що в базових словниках (за незначними недавніми винятками) закріплено наголос на третьому від кінця складі. Результатом мовної законслухняності останнім часом до узусу стала повертатись (чи то запроваджуватись?) фактично мертва норма — *логопедія*. До цього спричинився й вплив іншомовного контексту (переклади праць польською, англійською, міжнародна комунікація). Тим паче, що хитання норми бачимо й у назвах мовних порушень: нормативне *алалія* (СІС, Орф, СУМ-20) і *алалія* (УТС), *ринолалія* (УТС), *дисграфія* (УТС) і *дисграфія* (СУМ-20), *афазія* (СІС, Орф, УТС, СУМ-11, СУМ-20) — у словниках; узусне *алалія*, *ринолалія*, *дисграфія*, *афазія*. Така колізія відображає глибинні процеси взаємодії норми, кодифікації та мовної практики. Спробуймо в цьому розібратися на прикладі *логопедії*.

Історичний контекст. Термін *логопедія* (від д-гр. *λόγος* лóгос — *слово* і *παιδεία* педево — *виховую, навчаю*³) — увійшов до українських наукових текстів із німецької мови через російську⁴ ще на початку ХХ століття. Тоді в Європі функціонували три дослідницькі центри, де формувались передумови науки про порушення мовлення та шляхи їх подолання. Цікаво, що три країни мали власні національні назви для позначення цієї галузі знань: у Франції — *L'orthophonie* (*ортофоні*); Німеччині — *Logopädie* (*логонаді*) або *Sprachtherapie* (*шпрахтерапі*); Великій Британії — *Speech and*

³ У сучасній грецькій мові відповідником *логопедії* є термін *Λογοθεραπεία* — *логотерапія*, однак сучасні іншомовні національні варіанти не є предметом цього дослідження.

⁴ У Російській імперії одним із перших, хто заклав основи логопедії, став сурдопедагог німецького походження Ф. А. Рау (від початку ХХ століття); у радянській Росії термін *логопедія* увійшов у вжиток у 20-х роках ХХ століття.

Language Therapy (спіч енд лінгвіч тєрані). І лише 1913 року вперше використано термін *Logopädie* (логопедія), а 1924 року австрієць Еміль Фрешельс офіційно увів назву до наукового обігу (*Logopädie*, 2026).

На наших теренах перші згадки про корекцію мовлення в науковому контексті⁵ з'явилися у працях українського (російськомовного) психіатра Івана Сікорського та його школи в кінці XIX — у 10-ті роки XX століття (Козинець, Корнеєв, 2016). Терміна *логопедія* тоді ще не існувало. А вже у 20-ті роки він побутує в методичних (головно перекладених із російської) матеріалах для спеціальних шкіл, коли в Українській РСР — як і в усьому СРСР — формувалась єдина система спеціальної освіти (Линдіна, 2024).

У 1925 році одиницю *логопедія* вже використовували в назвах кафедр академічних закладів. В Україні це слово в назві кафедри з'явилося лише в 60-х роках XX століття: *кафедра сурдопедагогіки і логопедії КДПІ ім. Максима Горького* (сьогодні УДУ імені Михайла Драгоманова). Загалом освоєння терміна *логопедія* в підрадянській Україні відбувалось одночасно з аналогічними процесами з центром у Москві та Ленінграді. Як назва окремої дисципліни термін утвердився в 30-х роках XX століття, з'явився у словниках, а після закінчення II Світової війни — у навчальних посібниках.

Цікавим є те, що фіксування одиниці в українських словниках випередило російські праці на понад 10 років:

– 1927 рік — перша фіксація в українській лексикографії: «Російсько-український словник» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова, 2 т. (РУС): *логопедія — логопедія*;

– 1938 — перша фіксація в російському словнику: «Толковый словарь русского языка» за ред. Д. М. Ушакова (ТСРЯ-1938): *логопедія*.

Таким чином термін увійшов до української науки та мови, так він побутує і сьогодні. Й одразу бачимо суперечність — варіанти наголошування: і зафіксовані в українській та російській лексикографії, і засвідчені фахівцями та пересічними мовцями. Наведемо кілька аргументів все ж таки на користь майже не фіксованої в українських словниках, але узусно поширеної *логопедії*.

Аргумент перший: узусна норма як результат соціолінгвістичних чинників. Як уже згадано, донедавна в професійному та медійному дискурсі панувала форма *логопедія*. У приватному інтерв'ю логопед, колишній доцент кафедри логопедії Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова Олена Марківна Гопіченко — визнаний авторитет у галузі української спеціальної педагогіки⁶ — підтвердила, що

її фаховий шлях із 60-х років XX століття засвідчує термін *логопедія* з наголосом на передостанньому складі як єдиний варіант. Також відіграє свою роль вплив аналогії з іншими нормативними термінами, наприклад *педіатрія*, *алалія*, *ринолалія*, або з таким самим узусним терміном-дисидентом *ортопедія* (за нормативного *ортопедія*), де наголос зміщується до передостаннього складу: *-дія*.

Аргумент другий: узусна норма внаслідок позамовних чинників — соціально-політичних (за неформалізованими свідченнями в науковому колі логопедів — майже сторічними корпоративними наративами з вуст в уста).

Після кампанії гонінь на *педологію* (постанова ЦК ВКП(б) «О педологических извращениях в системе Наркомпросов» 1936 року) в радянському науковому середовищі її оголошено псевдонаукою. Педологічний комплексний підхід занепав. Інституційну ліквідацію педології супроводжували не лише заборонаю відповідних досліджень і практик, а й формуванням атмосфери підвищеної ідеологічної перестороги: будь-які зв'язки з педологією, а навіть опосередковані асоціації чи термінологічні перегуки з нею почали сприймати як потенційно небезпечні. У цих умовах наукові дисципліни, що розвивались у суміжному полі, змушені були вдаватись до самообмеження та символічного дистанціювання. Це було природне відчуття самозбереження — уникнути підозр у маскуванні забороненої науки. Показовим у цьому контексті є випадок логопедії. Щоб уникнути асоціацій із небажаним явищем і звинувачень у тому, що заборонена наука ховається під іншою, але схожою назвою, змінивши послідовність компонентів (*педологія / логопедія*), термін *логопедія* зазнав зміни акцентуації. Так унаслідок гонінь на *педологію* наука *логопедія* убезпечила себе, ставши *логопедією*. Зміна наголосу виявилась не лише внутрішньомовним явищем, а й симптомом глибокої соціально-політичного тиску на наукову термінологію, засвідчуючи, що формування й кодифікація мовної норми в науці можуть безпосередньо залежати від позамовних — а саме ідеологічних — чинників.

Дивним чином: хоч і вимушена (якщо це й справді так було), ця узусна рятівна зміна стала позитивним явищем для української наукової мови, адже сприяла вноормуванню наголосу відповідно до загальних закономірностей української акцентуації. Чому?

Аргумент третій: мовознавчий контекст. Нагадаємо: 1927 рік — перша фіксація в українській лексикографії: «Російсько-український словник» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова, 2 т.: *логопедія — логопедія*; через 10 років, 1938 рік —

⁵ На момент написання праці «О заикании» (1889 р.) використовували терміни *лікування мовних розладів, корекція заїкання*, а логопедія ще не була оформлена як окрема наука.

⁶ О. М. Гопіченко працювала вчителем початкових класів у спеціальній школі № 80 і вчителем початкових класів спеціальної школи-інтернату № 9 для туговухих дітей (1962–1964 рр.),

викладачем КДПІ ім. О. М. Горького (нині — Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова) та логопедом у дитячій поліклініці (1965–1999 рр.), з 2000 р. по сьогодні — на заслуженому відпочинку (Козинець, Коритина, 2021).

перша фіксація в російському словнику: «Толковный словарь русского языка» за ред. Д. М. Ушакова: *логопедія* (з тлумаченням). Далі в російських словниках переважає наголос *логопедія* (ССРЛЯ, СРЯО, СРЯ, ТСРЯ-1987), однак у численних перевиданнях трапляється і варіант *логопедія* (ТСРЯ-1987).

В українських лексикографічних кодексах різного типу ХХ–ХХІ століть так само переважає наголос *логопедія* (СІС, Орф, СУМ-11, СУМ-20) за незначними винятками, як-от *логопедія* в УТС. Кодифікаційну інерцію пояснюємо прагненням до стабільності: зміна наголосу в реєстрі словника вимагає істотного опрацювання теоретичних засад і фактичного матеріалу.

Однак ця норма — акцент на третьому від кінця складі — **не відповідає грецькій моделі наголошування запозичених слів**. За даними І. Ю. Гальчука (2009), запозичені слова на *-ія* в українській адаптації історично демонстрували коливання наголосу: *буржуазія, ортопедія, синонімія* тощо. Такі одиниці потрапили в українську мову книжним шляхом із наголосом мови-джерела: **грецькі — на другому від кінця складі (стихія), латинські — на третьому (амбіція)**. З другої половини XVI століття під впливом латини та польської виникла тенденція уніфікувати наголос за латинським зразком (третьій склад від кінця — *содомія, єпископія*), а до XVII століття відбулось вирівнювання — *содомія, єпископія*. Так вони функціонували в книжній мові до заборони друку. У XIX столітті ці слова траплялись рідко, а лексикографія фіксувала переважно латинський наголос, зрідка — парокситонезу, тобто грецький наголос: наголошений другий від кінця склад.

Із 20-х років ХХ століття поширився грецький тип наголосу, що згодом став тенденцією (Гальчук, 2009, с. 27), однак тенденцією не всеохопною, оскільки в українській кодифікації має перевагу латинський наголос: *логопедія, гіпнопедія* (навчання під час сну). Попри подвійний наголос у слові *логопедія* в російській лексикографії так само переважає латинська модель.

Переважає більшість запозичених староукраїнською мовою грецьких іменників на *-ія* втратила первісну парокситонезу, констатує І. Ю. Гальчук. Проте є низка слів, які мають нині сталий наголос на другому від кінця складі. Мовознавець наводить такі групи: слова на *-гія (летаргія, хірургія), -мія (анемія, діатермія, аритмія, хоча й астрономія)*, а також на *-нія, -пія, -фія, -дія (стенокардія)*. Тому цілковито справедливим вважаємо скоригувати варіантність наголосу і в аналізованому сьогодні слові, подолати кодифікаційну інертність та закріпити живий і нормативний грецький наголос — на передостанньому складі: *логопедія*. Хоч мовознавець і зазначив, що наголос нині не залежить від походження: діє принцип уніфікації в межах груп іменників з однаковими закінченнями. Однак це радше стосується новозапозичень — такий підхід полегшує засвоєння

й має застосовуватись для кодифікації нових слів і тих, де є коливання (Гальчук, 2009, с. 27).

Отже: 1) за тенденцією наголошувати слова грецького походження на другому з кінця складі (до того ж за формальною ознакою — слова на *-дія*, від гр. *παιδεύω* педέво — *виховую, навчаю*); 2) за сталою узусною традицією; 3) а також за наявними (хоча й нечисленними) лексикографічними фіксаціями, вважаємо за належне подолати кодифікаційну інерцію й подати в АСУМ один нормативний наголос: *логопедія*.

Висновок. Гармонія між реальним уживанням і традицією — сталий принцип української лексикографії. Борис Дмитрович Грінченко орієнтувався на живу мову, але водночас прагнув стабільності. Такий підхід актуальний і сьогодні, коли виникає конфлікт між узусом і кодифікацією (як у випадку *логопедія vs логопедія*). Змагання або взаємодія між цими стихіями — природний етап розвитку мови, тому належить провадити додаткові дослідження й за вагомих аргументів розглядати можливість і подвійної норми, і стабілізації шляхом виведення застарілої норми за межі активного словника. Важливим для мовної культури є те, що гнучкість норми сприяє її прийнятності та стабільності. Висока частотність узусної форми та потреба гармонізації з тенденціями української акцентології дає всі підстави кодифікувати лише один наголос — на другому від кінця складі (**логопедія**). Це не спричиняє ризику розбалансувати систему наголошування, до чого натомість може призвести повернення застарілої, неактуальної та непитомої норми на третьому від кінця складі (*логопедія*). Наголосимо й на такій проблемі, як *кодифікаційна інертність* у словниках, яка є одним із ключових бар'єрів для гармонізації узусу та норми. Традиція, закріплена в багатьох лексикографічних джерелах, часто перетворюється на механізм опору змінам, навіть коли реальне мовне використання демонструє стабільну тенденцію до іншого варіанта. Аналізований термін є показовим прикладом. Виведення застарілих форм за межі активного словника та закріплення узусного зразка, що не суперечить питомим моделям, як нормативного відповідає тенденціям української мови та забезпечує стабільність норми без ризику її розбалансування.

Умовні скорочення

- АСУМ** — Активний словник української мови.
Орф — Чумак, В., Шевченко, І., Шевченко, Л., & Ярун, Г. (Уклад.). (2009). *Український орфографічний словник* (Вид. 9-те). Довіра.
СІС — Мельничук, О. (1985). *Словник іномовних слів*. Головна редакція української радянської енциклопедії.
СРЯ — Євгенєва, А. (Ред.). (1983). *Словарь русского языка: Т. 2. И–Л. Русский язык*.
СРЯО — Ожегов, С. (Сост.), & Обнорский, С. (Ред.). (1949). *Словарь русского языка*. ОГИЗ.
ССРЛЯ — Бархударов, С., Обнорский, С., Виноградов, В. и др. (Ред.). (1957). *Словарь современного русского литературного языка* (Т. 6). Издательство АН СССР.

- СУМ-11** — Білодід, І., Горецький, П., Бурячок, А. та ін. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови*. Наукова думка.
- СУМ-20** — Русанівський, В., Тараненко, О., Єрмоленко, С. та ін. (2010–). *Словник української мови*. Наукова думка.
- ТСРЯ-1938** — Ушаков, Д. (Ред.). (1935–1940). *Толковий словарь русского языка* (Т. 2). ОГИЗ.
- ТСРЯ-1987** — Ушаков, Д. (Ред.). (1988). *Толковый словарь русского языка* (Т. 2). Терра. [Репринт].
- УТС** — Бусел, В. (Уклад.). (2016). *Український тлумачний словник*. Перун.

Покликання

- Гальчук, І. (2009). Історія наголошення запозичень на -ія в українській мові. *Мовознавство*, 1, 14–28.
- Козинець, О., & Коритина, А. (2021). Історія української логопедії в персоналіях: Олена Марківна Гопіченко. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 40, 45–52. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2022.43.03>
- Козинець, О., & Корнєв, С. (2016). Історія української логопедії в персоналіях: Іван Олексійович Сікорський. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 31, 50–55.
- Линдіна, Є. (2024). Внесок науковців у розвиток теорії та практики логопедії в Україні: історичний аспект. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 114(2), 50–68. <https://doi.org/10.33189/ectu.v114i2.174>
- Logopädie. (2026). *Wikipedia*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Logop%C3%A4die>

Legend

- АСУМ** — *Active dictionary of Ukrainian language*.
- Орф** — Chumak, V., Shevchenko, L., Shevchenko, L., & Yarun, G. (Comps.). (2009). *Ukrainian spelling dictionary*. Dovira.
- СІС** — Melnychuk, O. (Ed.). (1985). *Dictionary of foreign words*. Holovna redaktsiia ukrainскоi radianskoï entsyklopedii.
- СРЯ** — Ievgenieva, A. (Ed.). (1983). *Dictionary of the Russian language: Vol. 2. И–Л*. Russkiy yazyk.

- СРЯО** — Ozhegov, S. (Comp.), & Obnorskiy, S. (Ed.). (1949). *Dictionary of the Russian language*. OGIZ.
- ССРЛЯ** — Barkhudarov, S., Obnorskiy, S., Vinogradov, V. et al. (Eds.). (1957). *Dictionary of modern Russian literary language* (Vol. 6). Izdatelstvo AN SSSR.
- СУМ-11** — Bilodid, I., Horetskiy, P., Buriachok, A. et al. (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. Naukova dumka.
- СУМ-20** — Rusanivskiy, V., Taranenko, O., Yermolenko, S. et al. (2010–). *Dictionary of the Ukrainian language*. Naukova dumka.
- ТСРЯ-1938** — Ushakov, D. (Ed.). (1935–1940). *Explanatory dictionary of the Russian language* (Vol. 2). OGIZ.
- ТСРЯ-1987** — Ushakov, D. (Ed.). (1988). *Explanatory dictionary of the Russian language* (Vol. 2). Terra.
- УТС** — Busel, V. (Ed.). (2016). *Ukrainian explanatory dictionary*. Perun.

References (translated and transliterated)

- Halchuk, I. (2009). Istoriia naholoshennia zapozychen na -ia v ukrainskii movi [History of accent in borrowings ending in -ia in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, 1, 14–28.
- Kozynets, O., & Korniev, S. (2016). Istoriia ukrainskoi logopedii v personaliiakh: Ivan Oleksiiovych Sikorskiy [History of Ukrainian speech therapy in personalities: Ivan Oleksiiovych Sikorskiy]. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology*, 31, 50–55. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.07>
- Kozynets, O., & Korytina, A. (2021). Istoriia ukrainskoi logopedii v personaliiakh: Olena Markivna Hopichenko [History of Ukrainian speech therapy in personalities: Olena Markivna Hopichenko]. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology*, 40, 45–52.
- Logopädie. (2026). *Wikipedia*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Logop%C3%A4die>
- Lyndina, Ye. (2024). Vnesok naukovtsiv u rozvytok teorii ta praktyky logopedii v Ukraini: istorychnyi aspekt [Contribution of scientists to the development of theory and practice of speech therapy in Ukraine: historical aspect]. *Special Child: Education and Upbringing*, 114(2), 50–68. <https://doi.org/10.33189/ectu.v114i2.174>

Oksana Tyshchenko

Institute of Ukrainian Language of the NAS of Ukraine, Ukraine

Vladyslav Tyshchenko

Dragomanov Ukrainian State University, Ukraine

ЛОГОПЕДІЯ VS. ЛОГОПЕ́ДІЯ:

HARMONIZING USAGE AND CODIFICATION IN THE ACTIVE-TYPE DICTIONARY

The relevance of the article is determined by the need of modern Ukrainian lexicography to harmonize usage and codification, especially in the accentological aspect, which serves as a marker of linguistic culture and national identity. In the context of creating the “Active Dictionary of the Ukrainian Language” (ADUL), the issue arises in stabilizing accent in terms where there is fluctuation between living language and codification inertia. The problem lies in the contradiction between the codified norm (*логопéдія*) and the usage-based form (*логопедія*), which has functioned for decades in professional discourse. The subject of the study is the accentuation norm of the term *логопедія* in Ukrainian and its evolution in lexicographic sources and language usage. The aim is to substantiate the expediency of fixing the usage-based form *логопедія* as the only normative one (particularly in ADUL). The method involves structural analysis, accentological description, comparison of lexicographic sources, historical-etymological and sociolinguistic analysis. For the first time, a comprehensive explanation is proposed for the change of accent in a narrowly used term as a result of interaction between linguistic and extralinguistic factors: sociopolitical (persecution of pedology), historical (the path of the term in Ukrainian and Russian lexicography), and accentological (the tendency toward paroxytone accent in words of Greek origin).

The main result: it is proven that fixing the accent on the penultimate syllable (*логопедія*) corresponds to usage tradition, tendencies of Ukrainian accentuation, and the principle of har-

monizing the norm with actual usage. Such an approach prevents the return of the outdated, non-native form (*логопедія*), which contradicts modern linguistic processes, since the balance between real usage and tradition is a stable principle of Ukrainian lexicography. Prospects include developing criteria for stabilizing accentuation norms in active-type dictionaries, further research on accent fluctuations in terms of Greek origin, and forming a recommendation zone for modern lexicography aimed at overcoming irrelevant codification inertia.

Keywords: fairy usage; codification inertia; accentuation norm; Ukrainian lexicography; Active Dictionary of the Ukrainian Language (ADUL); linguistic identity; logopediia.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2026

Прийнято до публікації 15.06.2026

Опубліковано 30.06.2026